

MADENDEN ÜÇ TÜRK ESERİ

Halil Etem

I

YAVUZ SULTAN SELİM ADINA DEMİRDEN AT - ALINLIĞI

Gerek İstanbul, gerek Avrupanın silâh müzelerinde ve hususî koleksiyonlarda pek çok demirden, bakırdan ve bronzdan başlıklar (miğferler) kolçaklar, dizçekler ve örme zırh takımları görülmektedir. Nasıl ki insanlar kavgalarda zırh giymişlerse, onun gibi üzerine bindikleri atları da zırhlarla donatırlardı. Bunların en çoğunda hiçbir tezyinat yoktur; bir takımının üzerinde bulunan yazılar ve nakışlar ise sadece çizgilerle kazanmıştır. Altın ve gümüş kakmalı olanlar da varsa, bunlar nadirdir. Birçoğunda görülen yazıların ibaresi Mısır tarzında olduğundan, onları Yavuz Sultan Selim Mısır seferinden alıp getirmiş olduğu anlaşılıyor. Hattâ böyle zırh takımlarının bazılarında Memlûk Sultanlarının ve yahut Memlûk Baylarının adları da yazılıdır. Bunlardan İstanbulda Askerî Müzede ve Topkapı Sarayı Silâh Müzesinde bulunmaktadır.

Bu makalemizde göstermek istediğimiz demirden yapılmış bir At - alınlığı Selim I in adını taşımaktadır. Pek nadir bir parça olduğunda şüphe yoktur. Bu mühim Türk eserinin sahibi Hollandada Arnhem şehrinde yaşamakta olan Mr. Scheidius onu memleketinde bularak koleksiyonu için satınalmış ve burada fotoğraflarıyla beraber neşretmekliğimize müsaade eylemiştir. Eskiden Hollanda ile Türkiye arasında sıkı tecimel bir münasebet olduğundan bu parçanın da bir tecimeri yahut siyasal memur tarafından Türkiyeden oraya götürülmüş olması ihtimali vardır.

Bu Alınlığın uzunluğu Om. 60; göz yerlerinde enliliği Om.30; alt tarafındaki en dar yeri Om.09 dur. Üst kısmında, ortası Om. 03 çıkıntılı bir siper vardır ki iki parça demir levhanın kaynatılmasıyla teşkil edilmiştir.

Tam burun kemiğinin üstüne gelen kısım az bir şey dışarı doğru kabarıktır. İki yanlarında bulunmuş olması lâzımgelen tel örgülü zırhlar noksandır; fakat bunların delikleri ve düğmeleri duruyor.

Yukarıda gördüğümüz (Resim 1) siperin hemen altında girift olarak yazılı iki satırlık, ve daha aşağıya doğru, on iki kavisli bir medalyon içinde, yine o yazı ile üç satırlık birer kitabe vardır. Kelimelerin pek azında nokta görülür; yazıların arasında hiç nakış yoktur, halbuki bu iki kitabenin aralarındaki ve yanlarındaki boş yerler çok zengin renso halinde yapraklar ve çiçekler ile süslenmiştir.

Yukarıki iki satır kitabenin metni şöyledir (Resim 2):

(1) عن لولانا السلطان الملك المظفر الجن كاز الاعظم مالك رقاب الامم
(2) ملك البحرين والبحرين سلطان الحرم الشريفين سليم خان ابن بايزيد خان عن نصره

Medalyonun içindeki kitabe de şöyledir (Resim 3):

سليم خان
عن لولانا السلطان الملك المظفر
عن نصره

San'at ve iş itibarıyla Alınlığın üzerinde görülen ve 16 ıncı asrın ilk zamanlarını andıran üslûplanmış zengin rensolar, büyük bir meharet ve ustalıklı çizilmiş ve kazınmıştır. Bunda gümüş kakmalar esasen yoktur. Bu kıymetli ve nadir eserin, Selimin kendisine mahsus olmak üzere Mısırın fethi yılı olan 1517 ile Selimin ölüm tarihi olan 1520 yılı arasında Mısırdan veya Suroyede, veyahut Selimin Mısırdan getirdiği sanatkârlar tarafından İstanbulda meydana getirildiğine ihtimal veririz [1]. Çünkü Memlûk neshi denilen kalın bir sülüs ile yazılı olan kitabenin ibareleri tamamiyle Mısırın Memlûk Sultanlarının teşrifat usullerindeki tarzdadır.

Alınlığın yazılarının ibaresi umumiyetle doğru olup yalnız iki kelime gözümüze çarpar. O da 1 inci kitabenin 1 inci satırındaki كاز الجن kelimesi ile 2 inci satırındaki الحرم الشريفين terkididir. Mekke ve Medineye işaret olan bu son tabir de ikiyi ifade etmek üzere "Elharemeyn" olması lâzım iken, yazıcı veyahut kazıcı yanlış olarak "Elhareme" koymuştur.

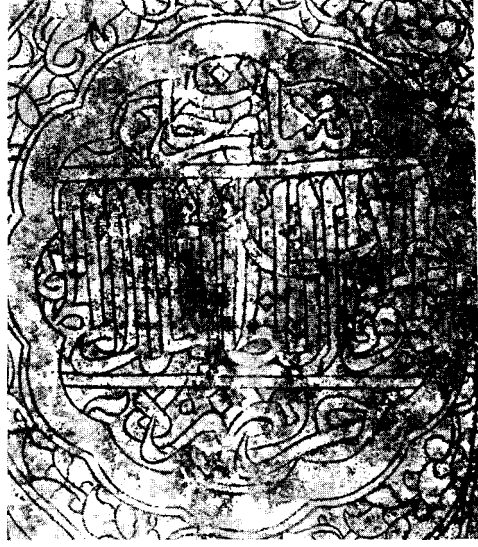
«Hünkâr» kelimesinin arapça olmadığını bilen yazıcının bunu iki kelime olarak yazmasına ve başına bir de harfitarif olan «e1» edatını koymasına şaşılmaz. Çünkü Arapların böyle kullandıkları vardır. Makrizî ve İbn İyas gibi arap tarihçilerinde bu kelimenin harfitarifle yazıldığı da görülmüştür.

«خونكار» veyahut bir خنكار ile «خونكار» kelimesini bu vesile ile biraz araştırarak olursak, bunun tıpkı «padişah» tabiri gibi Osmanlı Sultanlarının bir

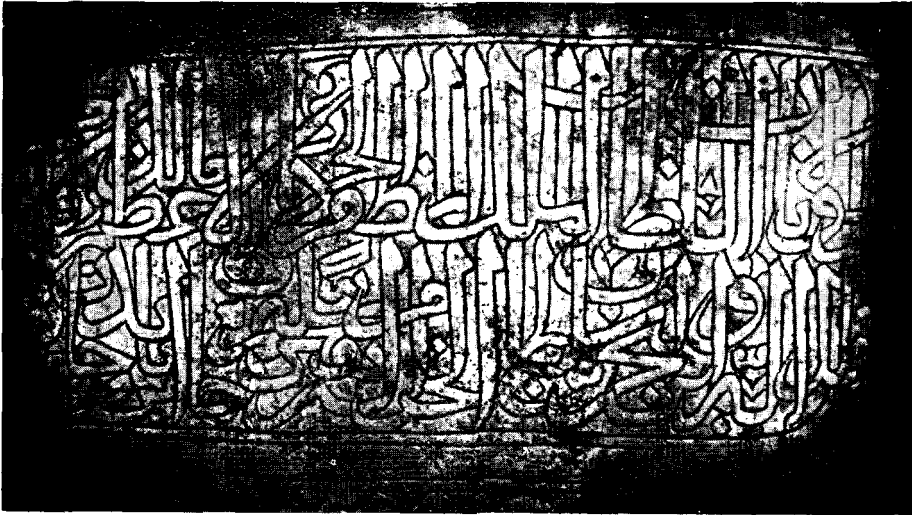
[1] Selim I in Mısırın fethi için «Mısırın Memlûk Sultanı Melik Tumanbay II adına Çorluda bulunan bir kitabe» başlıklı bu mecmuanın bülteninde ve 1935 te neşrettiğim makalede gerek bu sefer ve gerek Selimin Mısırdan İstanbula getirdiği sanatkârlar hakkında bazı tafsilât vardır.

Res. 1 — At - Alınlığı

Res. 3 — At - Alınlığı, (ikinci kitabe)

Res. 2 — At - Alınlığı, (birinci kitabe)

unvanı olduğunu görürüz. Fakat aynı zamanda yüksek ruhanî şahsiyetlerden Mevlâna Celâleddini Rumîye «Molla Hünkâr» ve Hacı Bektaş Veliye de «Hünkâr Hacı Bektaş» deniliyordu. Bu kelime hakkında baktığımız lûgatlerin ve kitapların çoğu onun acemce olan ve Allah, Padişah ve Sultan yerine kullanılan «Hüdavendigâr» kelimesinden bozma olduğunu söylerler. Tarihler Sultan Murad I için de hünkâr unvanını verirler. Her halde hünkâr kelimesinin farsça olduğunu hiçbir kitab söylemez [1].

Eski Fransız müsteşriklerinden bir âlim olan Katırmer (Quatremère), daha kendisinden evvel hünkâr tabiri üzerinde araştırmalar yapan Silvestere dö Sasi (Silvestre de Sacy) nin beyanatını da birleştirerek yaptığı tetkiklerde farsça olmıyan bu tabirin öyle «kaniçici» ve «kandökücü» manalarına gelen «hunhar» ve «hunriz» gibi gaddarlığa işaret ve alâmet olması kat'iyyen vaki olmadığını, çünkü bir büyük hükümdarın kendi kendine böyle cellatlığı ifade eden bir unvanı alması hatıra bile gelebileceğini söylüyor. Şunu da ilâve ediyor ki, gerçi ilk Abbâsî Halifesine kandökücü demek olan «Seffah» derler ise de, bu lâkabı kendisi almayı başkaları tarafından verilmiş, ve yine Akkâ Paşasına verilen ve kasab manasına gelen «Cezzar» lâkabı ise kendi gaddarlığını gösterdiğinden, onu kendisi sevinçle kabul etmiştir. Neticede bu müellif «hünkâr» tabirinin «hüdavendigâr» dan bozulmuş olan «hantgâr» ve «hantgâr» kelimelerinin kısaltılmış bir şekli olduğu zannında bulunuyor [2].

O zamanlar Türk dilinin temelleri daha anlaşılmamış olduğundan dilciler yukardaki mütalealardan başka bir şey diyemezlerdi. Bununla beraber «hünkâr» tabirinin «kandökücü» gibi bir mana ile fransızcadan gelmediğini beyan ediyorlardı. Hele Hammerin «hünkâr» ile almanca kıral manasına gelen «chunk» yahut «könig» kelimesi arasında bir münasebet bulunduğunu söylemesi diğkate şayandır [3]. Şimdi ise yeni Türk dil teorisi için yapılan önemli tetkikler, hünkâr tabirinin akıl, doğruluk, adl, hüküm gibi manalar ifade ettiği ve farsça olan «hüdavendigâr» dan bozulmuş bir kelime olmadığı ve bu halde bir hükümdarın kendine hünkâr tabirini bir unvan olarak alabileceği açıkça anlaşılıyor [4].

[1] Ferhengî Şuûrî, Müteferrika basması, Cilt 1, yaprak 394. — Âli, Kühül Ahbar, basma, Cilt 5, S. 15. — Zenker, Türkçe, Arapça, Farişî Lûgat. — Redhouse, Türkçe-İngilizce Lûgat. — Encyclopédie de l'İslam. Bunlarda «hüdavendigâr» kelimesinde bakılır. Ahmet Vefik Paşa, Lehcei Osmanî. — Hüseyin Kâzım, Büyük Türk Lûgati; bunlarda hünkâr kelimesinde aramalı. — Muallim Naci Lûgatinde hünkâr kelimesinin filasıl farişide saadet manasına olan «hung» ile «ar» dan mürekkep vasfıterkibi olduğunu söylüyor.

[2] Makrizînin Es-sülûk adlı tarihinin bir kısmının fransızcaya tercümesi olan «Histoire des Sultans Mamlouks de l'Égypte» Paris (1838), C. I. S. 64 - 68, Not 96.

[3] «Könü» türkçede «âdil» demektir.

[4] Bu malûmatı dilimiz üzerinde derin tetkiklerde bulunan Bursa Saylavı Bay Esat Sağaya borçluyuz .

II

AKKOYUNLU HAMZANIN ADINA MARDİN KALESİ KİLİDİ

Bir Türkmen devleti olan Akkoyunluların ilk zamanına ait olarak bu kilidin üzerindeki kitabeden başka, bizim bildiğimize göre, bir de onlardan Cihangirin Mardinde bir yapı kitabesi bulunuyor. Bundan dolayı bu kilidin Türk Tarihi için büyük bir önemi vardır.

Bu asma kilit 1896 da İstanbul Arkeoloji Müzesince satın alınmış ve el'an Çinili Köşkte 378 No. ile teşhir olunmaktadır. İstanbul Müzeleri Genel Direktörü Bay Aziz Oğanın iznile bu tarihî eseri fotoğraflarile beraber burada neşrediyoruz [1]. Kilidi Müzeye satan zat onu o civardan getirmiş ve kendisinin babadan dededen kalma malı bulunduğunu ve Ergani şehri arkasındaki «Selâsil Kalesi» nin kilidi olduğunu söylemişti. Oralarda bu adda bir kalein bulunduğunu tahkik edemedik. Bizim bildiğimize göre, Evliya Çelebi, Cilt 2, S. 427, Ankara Kalesine «Selâsil Kalesi» de denildiğini ve fakat Defterhane kayıtlarında buranın adı Ankara olduğunu yazıyor [2]. Kilidin üzerindeki kitabede Mardin Kalesinin adı bulunduğu, bunun herhalde buraya ait olduğunda şüphe bırakamaz.

Bu büyük asma kilit demirden yapılmıştır. Kesimi dört köşeli bir gövde ile bir de kapının çengellerine takılmak için bir uzun demir çubuğu vardır ki bununla beraber uzunluğu Om. 535 tir. Kilidin gövdesinin uzunluğu ise Om. 33 ve her yüzünün enliliği Om. 06 ve ağırlığı da 6 kilogramdır. Anahtarı mevcut değildir.

Kilidin dört yüzünü A. B. C. D. harfleriyle işaret edersek, (A) ile bunun ve üst tarafında (B) yüzlerindeki kitabeler; (C) de yalnız bir nakış bulunup uzun çubuğun altına tesadüf eden (D) yüzünde ise ne yazı, ne de nakış yoktur.

Yazılar ve nakışlar hep çift çizgilerle demire kazanmıştır. Gümüş kakmaları yoktur. Kitabelerin yazıları oldukça düzgün ve Memlûk tarzında girift bir sülüstür.

Şimdi kitabelerin metinlerini görelim: (A) yüzünde uzunluğuna yazılı olan iki satır kitabenin baş tarafı kesilmiştir (Resim 4):

(1) . . . . اشالله تعالى انعمتة ماردین الحر [واسة باسم الامير الكبير عثمان بهادر خان

(2) عمل برسم السلطان الاعظم مالك رقب الامم مولا ملوك العرب وانعم حمزه بهادر خان

Yine bu yüzün sağ tarafında, fakat enliliğine olarak (Resim 5):

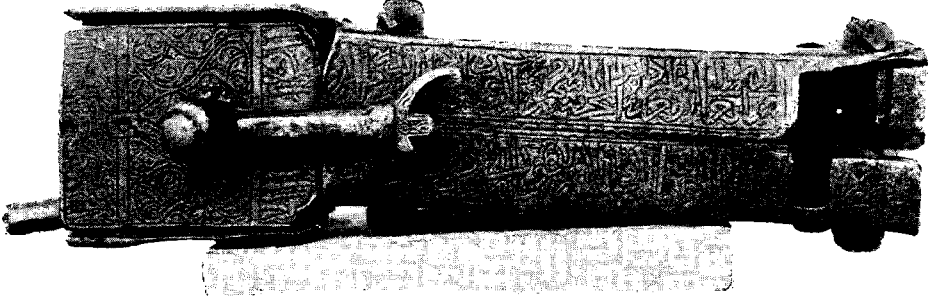
(3) عمل المعلم نصر بن رسول (?) غفر الله له

(4) اعز ال [دايم] والاقبال [الزاید] ؟

[1] Bu kilidin şimdiye kadar başka taraftan neşrolunduğunu bilmiyoruz. Yalnız Van Berchem «Amida» adlı eserinde, Paris 1910, S. 116, not 9, ve ondan alarak Migeon, Manuel d'Art Musulman'da, Paris 1927, I. S. 392. 2 nci basım, İstanbul Müzelerinde böyle bir kilidin bulunduğunu yalnız haber veriyorlar.

[2] Wittek «Zur Geschichte Angoras im Mittelalter» Festschrift für Jakob 1932 S. 352, Not 4. de Şükrullah da Engüriye ile beraber Selâsil adının da bulunduğunu ve yine Karamanî Mehmet Paşa ve Læwenklau'da bu ada tesadüf edildiğini söylüyor . .

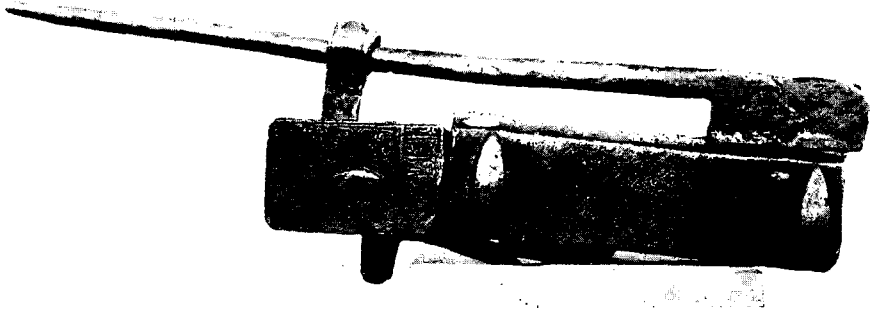
Bu iki satırın arasındaki dört köşeli boşlukta üslûplanmış nakışlar vardır. Bunun ortasına kilidin aksamından olarak bir demir kol mihlanmış olduğundan 4 üncü satırın bir iki kelimesini örtmektedir.

Res. 4 — Mardin Kalesi Kilidi (A yüzü).

Res. 5 — Mardin Kalesi Kilidi (A yüzü).

Res. 6 — Mardin Kalesi Kilidi (B yüzü).

Bu yüzün üstüne tesadüf eden (B) yüzünün uzun kısmında yalnız bir nakışlı medalyon bulunur ki bunun sol tarafında enliliğine olarak şu iki satır yazılıdır (Resim 6):

(5) واصحابه السعادة والسلامة وطول العمر |
 (6) ماناحت حماة ولاغم (؟) الى يوم القيامة]

Burada da bu iki satırın arası, (A) da olduğu gibi, üslûplanmış nakışlar ile süslenmiştir. Ortasında beyzi şekilde bir çivi perçin edilmiştir.

Tarihi olan (A) kitabesinin birinci satırının başı kesiktir. Bu yerden sonra gelen اشاعة تعالى cümlesindeki birinci kelime belki « انشا » gibi okunmak lâzımdır. Fakat nuna ait olacak diğ yoktur. Bundan sonra gelen kelime لقلعه olmak lâzım iken, yazıcı, yahud kazıcı yanlış olarak لقلعه gibi yazmıştır. المحروسة burada Mardin kalesine bir sıfattır; masun ve iyi saklanmış demektir. Bu kelime (و) harfi eksiktir. Bu satırda Osman Bahâdire verilen الامير الكبير unvanını sanki daha yaşıyormuş gibi خلد ملكه duası takib ediyor. Bu birinci satırın metni, başındaki kelimelerin eksikliğinden dolayı, ne mana ifade edeceği anlaşılıyor. Zannederiz ki, aşağıda görüleceği veçhile, kalenin Kara Osman tarafından 835 de zabtına işaret olacaktır. Herhalde Kiliö yapıldığı vakit Osman Bahâdir artık hayatta bulunmuyordu ki, ikinci satırda oğlu Hamza Bahâdir daha bazı yüksek lâkablara ile beraber, hem Sultan hem Han unvanlarını almaktadır. Yazık ki bu kitabede bir tarih senesi yoktur. Bununla beraber kilidin Hamzanın hükümete geldiği 838 den sonra yapılmış olması lâzım gelir.

İkinci satırın başında عمل برسم ibaresi yazılı olduğundan, kilidin Hamza için yapıldığını öğreniyoruz. Bundan sonra bir, veya iki kelime kesik ve noksandır. Belki burada المولانا yahud السلطان ابن kelimeleri vardı. Daha sonra gelen العرب kelimesinde bir yanlışlık olarak harfi tarif olan (ا) kendi başına ve عرب kelimesinden ayrı olarak yazılmıştır.

Burada münakaşa ettiğimiz (A) yüzünde ve sağ tarafında kilidi yapan ustanın adını المعلم نصر بن رسول gibi okuyoruz. Bunun da burada yazılı olması esere ayrı bir kıymet verir. Belki bu imza başka bir eserde de bulunabilir. Yine buradaki 4 ile işaret ettiğimiz satırda ve (B) yüzündeki 5 ve 6 ncı satırlarda görülen diğer arapça sözler kilidin sahibine, yani Hamzaya, hitab edilen dualar ve temennilerdir ki tahminen « ve sahibine sürekli şan ve çok olcay ve bahtiyarlık ve sağım ve güvercin öttüğü müddetçe [1] uzun ömür. . . (?) ve ulu güne kadar . . . » demektir. Birçok başka evanınin üzerinde bu sözler, hattâ manzum kıtalarda olarak, ve bazı farklar ile yazılı bulunmaktadır. Burada ise ibare eksiktir.

TARİHİ ARAŞTIRMA: Akkoyunluların tarihi, ilk zamanları için, daha pek karanlık içindedir. Bunların bir taraftan Mısırlılar ve öte taraftan Timuriler ve Anadolu hükümetleriyle, bhusus Osmanlılar ile [2] olan sıkı münasebetlerin-

[1] ماناحت حماة yerine bazan ماغت حماة yazılır ki iki surette de güvercin öttüğü, yani başka tabirle, güvercin mevcut olduğu kadar, demektir. Bu tabirin Peygamberin üzerine getirilen selat ve selâmda ve yine Kasîdei Bürde de geçtiğini İstanbulda Umumî Kütüphanenin Direktörü Bay İsmail bize söylemiştir. Esasen bu kuşa pek çok bassalar ve vasıflar atfolunur. Güvercin pek eski zamanlardanberi halk arasında birçok şeylere âlem olmuştur, hattâ mukaddes bile addolunur.

[2] Feridun Bey Münşaatı, 2 inci tabı, I, S. 154 iih.

den dolayı muhtelif kaynaklara, bahusus arapça tarihlere bakmak lâzımdır. Bunların verdikleri haberler ise çok karışıktır. Biz aşağıda yalnız Mardin Kalesi kilidinin kitabesine ait olan cihetleri araştırmak istedik .

Kilidin üzerindeki (A) ile gösterilen esas kitabenin birinci satırında adı geçen Osman Bahâdir Akkoyunlu, yahut Bayındırıye [1] devletini kuran ve bir büyük Türkmen aşiretinin başı olan Bahaeddin Kara Osman ki Kara İlek, yahud Kara Yülük ve Kara İlük [2] diye de anılan hükümdardır. Kitabede kendisine « Emiri Kebir » deniliyor ve sonra « Hallede Mülkehu » duası ilâve kınıyor. Babasının adı Kutlug, büyük babasının adı Durali olduğunu ve bunların Türkistandan kalkarak Azarbaycan üzerinden gelib iptida Diyarbekir havalisinde yerleştiklerini tarihler bazı farklarla yazarlar [3].

Başlangıçta Kara Osman Sıvas Sultanı Kadı Bürhanettin Ahmedin yanına gidip onun hizmetinde bulunmuş fakat Kayseri muhasarası arasında onunla bir düşmanlık hâsıl olarak Divriği civarlarında ve 1397 - 1398 (800 - 801 H.) yıllarında yaptıkları bir çarpışmada Bürhanettin mağlûp ve telef olmuştur.

Timurun Anadoluya gelişinde Kara Osman onun tarafını tutmuş ve Timur Sıvası aldıktan sonra onu Malatyaya tâyin etmişti. Timur 1400 (803) sonlarında Suriye'den dönerken Mardin şehrini tahrib etmişse de kalesini alamadığından bunun zaptını Kara Osmana emir ve havale etmişti. Bu da muvaffak olamıyarak yalnız şehre bir müddet hâkim kalabildi. Timur Ankara muharebesinden sonra Gürcistana doğru dönerken Mardin ve Amid ile beraber Irak ve Elcezirenin Umum Valiliğini torunu Mirza Ebubekire ismarlamıştı ki bu suretle memleketlerin Bayları da onun hâkimiyeti altına girmiş bulunuyorlardı.

Kara Osmanın istiklâlini, şüpheli olarak, 1403 (806) yılından itibaren ederler. Kendisinin kuvvet ve egemenliği mütemadiyen aramakta olduğundan 1404 de Amidi istilâ etti ve burası artık Akkoyunluların paytahtı oldu. Kara Osman 1408 (816) da tekrar Mardin üzerine yürüdü ise de burada hükûmet eden ve Mardin Artukları Şubesinin sonu olan Melik Sâlih Şahabeddin Ahmed mukavemet edemiyerek Akkoyunluların rakipleri olan ve birbirleriyle mütemadiyen

[1] Akkoyunlular nesillerini Uğuzhana çıkararak bunun torununun adı « Bayındır » olduğundan bu devlete « Bayındırıye » de denildiğini tarihler yazarlar.

[2] « İlek » ve bunun gibi diğer isimler hakkında Düveli İslâmiye S. 179 - 180 deki tafsilâta bakınız. Bu malûmat Encyclopédie de l'Islam'da İlek-Khan kelimesindeki yazıdan ve sair kaynaklardan toplanmıştır. Mardin Artukları münasebetile İsmail Galip, İstanbul Müzeleri Meskûkâtı Türkmaniye katalogunda, S. 81, Not 1 de bazı malûmat veriyor.

[3] Akkoyunluların son devresi kitabeleri için Abdürrahim Şerifin « Ahlat Kitabeleri » adındaki esere de bakılabilir, İstanbul 1932, S. 76 - 77. Ercişde ve Ahlatra bulunan koyun heykelleri için Karakoyunluların mezarlarıdır deniliyor . — Yine yeni kitaplardan Ali Kemal'in « Erzincan » adlı eserinde S. 78 - 79 ilh. da ve yine kitabeler bahsinde S. 245 de Kara Osmanın babası Kutluğa atfolunan bir kitabe mezkûrdur. Bu eserde (S. 67) resmi gösterilen koyun heykelinin Hitit asarından olduğu zannediliyor.

savaşan Karakoyunlulardan Kara Yusuf'a şehri vererek Musula kaçmış ve onun da burada ölmesi üzerine, Mardin Artukları o sene içinde sönmüşlerdir [1]. Mardine tamamiyle sahip olmak için Kara Osman 1411 de tekrar oraya hücum ve şehri tahrip etmiş, fakat kalesini ancak 1431 (835) te alabilmiştir ki, işte kilidin üzerindeki kitabenin birinci satırı buna işarettir zannediyoruz.

Kara Osmanın 1434 (838) de Karakoyunlu Emîr İskender ile yaptığı bir savaşta Erzenerrumda (bazılarına göre Erzincanda), yaşı doksana geldiği halde, telef olduğunu tarihler haber veriyorlar [2].

Akkoyunlu Kara Osmanın başka bir kitabesi olduğunu bilmiyoruz [3]. Fakat adına sikke bastığı kuvvetle zannediliyor [4]. Kendisi bir aralık Mısır Memlûklerinden Sultan Barsbaya inkıyat ettiğiinden, onun adıyla da 1431 (835) te bir gümüş para çıkardığını söylerler [5].

Kara Osmanın vefatı üzerine yerine oğlu Celâleddin Ali gelerek 1438 (842) yılına kadar hükûmet ettiğini iddia edenler vardır [6] (Meselâ Münecimbaşı Hamzanın hükûmete geçtiğini kabul etmiyor). Fakat Alinin sikkesi olmadığından bazı tarihçiler Alinin hükûmetine inanmayıp, Kara Osmanın vefatında diğer oğlu Nureddin Hamza babasının tahtına oturduğunu ve ölümü tarihi olan 1444 (848) yılına kadar kaldığını yazmaktadırlar. Filvaki Mardin kilidinin unvan ve elkabına bakılırsa Hamzanın Sultanlığında şüphe edilemez [7]. Ham-

[1] Ahsenüt Tevarih, Nuru Osmaniyede arapça yazma, Cilt 11, No. 3317. — Âli, Kühül Ahbar, basma, İstanbul, Cilt 4, cüz 3, S. 27. — Weil, Geschichte der Chalifen, Cilt V (1862) S. 199 da Kara Osmanın 1435 (Sefer 839) da telef olduğunu bir sene fark ile, Makrizî, İbn Hacer, Ebül Mahasin vesair arap tarihçilerine atfen yazıyor. Esasen Akkoyunlular tarihinin bu devrine ait olan vak'alarını Weil, arap kaynaklarından topluyarak, araştırmıştır.

[2] Ali Emiri, Kâtip Ferdinin «Mardin Mülûkü Artukiye tarihi ve kitabeleri ve sair vesâiki mühimme sene 944» adlı eserini «Nevadırı Eslaf» külliyyatının 4 üncü sayısında, İstanbul 1331 H. neşretmiştir. Bu küçük risalede bu devletin sonlarına dair malûmat vardır, S. 61 - 70.

[3] Esasen Akkoyunluların ilk devresine ait olarak bu kilit kitabesinden başka bir de yalnız Kara Osmanın oğlu Alinin oğlu ve dördüncü Akkoyunlu hükümdarı Muizeddin Cihangirin Mardinde Ulu Cami avlusunun duvarında kasaplara koyun başları hakkında konulmuş olan verginin ilga ve iptalini buyuran bir kitabenin bulunduğunu biliyoruz. Bakınız: Van Berchem, Arabische Inschriften aus Syrien, Mesopotamien und Kleinasien, gesam. von M. Oppenheim (Beitraege zur Assyriologie VIII, 1. 1908, S. 68). Mısır Memlûkleri tarzında yazılmış olan bu kitabede Cihangir السلطان المارديني unvanını alıyor. 1444-1453 (848-857) yıllarında hükûmet ettiği zannolunan Cihangirin bu kitabesinde bir tarih senesi yoktur. Akkoyunluların sonraki devrelerinin kitabeleri için evvelki sahifada Not. 3.

[4] Ahmed Tevhid, İstanbul Müzeleri İslâm Meskûkâtı Kataloğu, Cilt 4. S. 474.

[5] Makrizî ve Ebül Mahasine atfen, Weil yukarda anılan eserinde, Cilt 5, S. 196.

[6] Düveli İslâmiye, S. 411.

[7] Ankarada Kütüphaneler Direktörü Bay Hasan Fehminin bize gösterdiği, müellifi bilinmeyen eski bir yazmada Kara Osmandan sonra Hamzanın geldiği ve bunun ölmesile

zanın bu kitabesinden başka Amid ve Erzincan'da kesilmiş sikkeleri de vardır. Onlarda aldığı السلطان المال unvaniyle beraber Akkoyunlulara mahsus olan bu □□□ damga da görülmektedir ki sonraları diğer bazı Akkoyunlu hükümdarlarının paralarına da konmuştur [1].

On sene kadar devam eden Hamzanın hükûmetine ait vekayide pek mühim bir şey görülmez. Bunun Mısırın Memlûk Sultanı İnal ile uğraştığını ve Amid valisi olup Mısır Sultanına tâbi olan kardeşi Aliyi Amidden çıkardığını ve nihayet Hamzanın Mısır'a inkıyat edip memlûk sultanı adına para bastığını ve diğer kardeşleriyle de düşmanlıkta bulunduğunu arap tarihleri yazıyorlar. Fakat Ali ile kâh bozuşuk, kâh barışık olduklarına göre, onların birbirine rakip olarak aynı zamanda hükûmet etmiş olduklarına ihtimal verilmek gerektir.

Bilindiğine göre Akkoyunlular Diyarbekirden başka Azarbaycan, İran ve sair yerlerde de hükûmet etmişlerdir. Bunların en büyük hükümdarı ve Fatih Sultan Mehmedin muasır olan Uzun Hasan Azarbaycanı istilâ ettikten sonra Tebrizi paytaht yapmış ve Fatih ile 1473 (878) de vukua gelen Tercan ovası büyük savaşında külliyen mağlûp olduktan sonra artık Akkoyunlu devleti inkıza karşı yürümüştür. İranda Safeviler devletinin tesisinden sonra, Uzun Hasanın ahfadı orayı artık terke mecbur olmuşlar ve Diyarbekir kıtasına dağılmışlarsa da burada da tutunamayıp 1508 (914) te Safevilerden Şah İsmail memleketlerini istilâ ederek Akkoyunlu devleti bütün bütün sömmüştür [2].

Kilidin kitabesinde adı geçen Mardin kalesi eski vakitlerde pek meşhurdu. Evliya Çelebi, Cilt 4, S. 57, buranın Timur tarafından neticesiz muhasara olduğunu ve sonra nasıl Osmanlıların eline geçtiğini anlatarak yalnız bir kaya üzerinde bulunan bu mevki « bu kalenin fethi makduru beşer değildir » diyerek evsafını sayıyor [3]. Filvaki denizden 119 metre yükseklikte olan Mardin şehrinin kalesi buradan 100 metre daha yüksektir. Hakikaten bundan 100 sene evveline kadar Mardin kalesi, zaptı mümkün olmıyan bir mevki sayılırdı. İslâmlar Hicretin ilk asrında oraya kadar gelmişlerdi. Mervaniler ve Selçuklardan sonra Artuklar oraya hâkim olarak bunların Mardin şubesi olan İlğaziye dev-

---

kardeşi Celâleddin Alinin oğlu Cihangirin oturduğu yazılıdır. — Feridun Bey Münşaatında Cilt 1, S. 188, Alinin Sultan Murat II ye yazdığı bir mektubun cevabında جناب عمدة الامرا في الزمان زبدة الاعظم في الدوران جلال الدين على ابن شهبان جمله ایله و fakat Hamzadan gelen bir mektubun cevabında ise جذب امامت مآب ملك نامدار سرور سهدار ديار نوردولة وادين جزء بك زدت دولته diye hitap ediliyor ki birincisi bir Emîre ve ikincisi ise bir hükümdara verilen unvanlardır.

[1] Ahmet Tevhit, İstanbul Müzeleri İslâm Meskûkâtı Kataloğu, Cilt 4, S. 475. — Mardin kalesindeki harap camiin minaresinde de bu damga görülür.

[2] Düveli İslâmiye, S. 403 ve buradaki kaynaklar.

[3] Mardin kalesi hakkında Evliya Çelebiden başka Encyclopédie de l'Islam'da « Mardin » kelimesinde toplu olarak bazı izahat vardır. — Yine bu Dergide Cilt 1. S. 135 de, neşrolunan Prof. Gebriel'in raporunda Mardin şehri ve kalesi hakkında en son malûmat bulunur.

letini kurmuşlardı. Mardin adıyla paralar basmışlardır [1]. Salâhaddin Eyubi 1163 (579) da ve sonra başka Eyubiler Mardin kalesini almağa uğraşırlarsa da mümkün olamamıştır. İran Mogollarından Hulagû 1259 (657) de Mardin Artuklarından Necmeddin Gazî I Saidi kendisine itaate mecbur etmişti. Timurun da oraya geldiğini ve Karakoyunluların ve Akkoyunlu Kara Osmanın oradaki hakimiyetlerini ve nihayet 1508 (914) de Safevîlerin istilâsiyle Akkoyunlu Devletinin söndüğünü yukarda söyledik.

Makalemize mevzu olarak aldığımız Mardin Kalesinin demirden asmakilidinin kitabesi Türk tarihi için nekadardır mühim olduğunu ve nekadardır çok vak'aları hatırlattığının şu kısa yazımızdan anlaşılabilirliğini ümit ederiz.

III

EBU SAİD BAHÂDİR HAN ADINA KONYADA BİR BAKIR KAZAN

Konyaya gidip te, şimdi bir müze olan Mevlâna Türbesini görmiyenler orada dünyanın en nefis ve san'at tarihi için en önemli eserlerinden biri bulunduğunu bilmezler [2]. Yalnız bunu görmek için Konyaya gitmeğe değer. Üzerinde gümüş ve altın kakmalarla birçok yazılar ve resimler bulunan ve Konyaca «Nisan Tası» denilen bu kazanın gerek epigrafi ve gerek san'at noktasından mufassal bir surette ve tekml resimlerini de göstererek bir monografisini yapmak lâzımdır. Biz burada memleketimizde böyle harikulâde bir san'at eserinin var olduğunu ilgisi bulunanlara kısaca haber vermek istiyoruz. Önce bu eserin başkaları tarafından uzun uzadıya neşrolunduğunu bilmiyoruz [3].

Genel durumunu göstermek üzere buraya koyduğumuz resimden anlaşılacağı veçhile bu kazan dört parçadan ibarettir. Kaidesi, biri üstüvanî, diğeri yuvarlak olarak iki parçadır. Onun üzerine karnı şişkin ve kenarı içeri doğru yatık olan asıl kazanın gövdesi ve bunun üzerinde de kapağı oturmaktadır. Konya Müzesinde, müdürü Bay Yusufun himmetiyle, şimdi sayın bir mevkide duran bu kazan 384 numarada yazılıdır. Genel yüksekliği 1 m. 30; kaidenin alt kenarından kazanın ağızına kadar olan yüksekliği Om. 74 ve kazanın ağızının kutru Om. 78

[1] İsmail Galip, İstanbul Müzesi İslâm meskûkâtı katalogundan «Meskûkâtı Türkmaniye» S. 24-84.

[2] Eskiden türbeye girince sol tarafta karanlık bir köşede duran bu kazana «Nisan Tası» denilmesinin sebebi, halk arasında makbul tutulan Nisan yağmurlarının suyu ile her sene doldurulmasından dolayıdır ki, bu sudan hastalara şifa ve tarlalara bereket getirci olarak, istiyenlere birer miktar veriliyordu.

[3] Yabancı gezginlerden bu kazanı görenler vardır, hatta Wolfgang Zorer adında biri onun ve türbenin içinden ve diğer eşyasından birçok fotoğraflar yapmış ve «Das Rom der Mohammedaner» adile «Die Woche» mecmuasının Mart 1929 numarasında kazanın 1 ve türbeye ait başka 5 resimle üç sayfalık bir makalede kazandan da bahsetmiştir. Bu yazının da, ilmi bir mahiyeti yoktur.

dir. Bütün parçalarıyla beraber ağırlığı 33 Klgr. 375 dir. Bu eser pek iyi korunmuştur (Resim 7).

Kazanın tarifine yukarısından başlayalım: Tepesinde, kapağın topu yahut düğmesi yerine olan kuş bir horoza benzer; kuşun ağzı açıktır, gagasının ucu ile tepeliği ve kuyruğu kırıktır. Bastığı yerin etrafında çember gibi bir sıra ördek vardır. İslâm san'atinde madenden bu gibi kuşlar nadir olduğundan ayrıca incelemeğe değer [1]. Kapağın üst kısmı mahrutî bir kubbe gibidir. Alt kısmı

Res. 7 — Konya Müzesinde Nisan - Tası.

ise geniş ve dışarı doğru yatık bir etektir. Kubbe gibi olan kısmın tahminen ortasında dolaşan ve altın kakmalı bir kitabeyi havi bulunan şeritte «ya saki» deye hitab edilen beş beyitli arapça bir şiir vardır ki içki ve aşk âlemleri için söylenmiştir. Bu şerit dört yerinde dört büyük medalyonla kesilmiştir ki bunların içinde hepsi birbirinin benzeri olarak sola doğru giden bir atlı avcu resmi vardır. Yazılı şeritten bu dört büyük medalyonun aralarına tesadüf eden beyitlerin alt ve üstünde ikişerden sekiz küçük medalyon daha vardır ki bun-

[1] Ankarada Etnoğrafya Müzesinde bulunan Musul işi bir bakır kâsenin kapağında da bir kuş vardır (No. 5578).

ların içinde de hepsi birbirinin eşi olarak yedi seyyareden «Ay» ı temsil eden bağdaş kurmuş ve ellerile bir yarımaya tutmakta olan bir adam resmi görülür. Kapığın etek kısmındaki kalın yazıları kesmek üzere altı medalyon vardır. Bunların içindeki resimler yukarıda gördüğümüz gibi, yine yedi seyyareden olan Ayı temsil etmektedir.

Kazanın asıl gövdesindeki tezyinata gelince: bunun ağız tarafına gelen kısımda dolaşan yazıları, etrafları altışar boğumlu olan altı medalyon keser. Bunların içindeki resimler de, ortada bir taht üzerinde oturmakta olan ve bir hükümdarı temsil etmesi muhtemel bulunan bir adam bağdaş kurmuş olarak görülüyor. İki tarafında bazan bir, bazan iki kişi ayakta durmakta olup, kâh ellerindeki bir surahiyi hükümdara doğru uzatmakta ve kâh bir kadehi doldurdıkları ve bazan da bir kılıç tuttukları görülür. Herhalde içki âlemleri tasvir edilmektedir. Tekmil kazanın zemini türlü türlü kıvrımlı dallar, çiçekler, kuşlar ve hayalî birtakım küçük hayvan resimleriyle gümüş kakma olarak işlenmiştir.

Kazanın kaidesini teşkil eden iki parçada ise yazıların arasına konulmuş olan yuvarlak medalyonların içinde yalnız nakışlar vardır. Kazanın ve parçalarının üzerindeki yazılar anıtsal deneşek bir mahiyette nefistir. Elifler ve lâmlar gayet uzun ve tertibi giriftir. Metinlerinde sultanlığa ait birçok lâkaplar ve unvanlar ile büyük sünni hükümdarlara verilen türlü tabirlerle saygı sözlerini ve duaları ihtiva etmek üzere hepsinde «Ebu Said Bahâdir Han» ın ismi görülür. Gerçi kapakta *ابوالمجاهد شاه سلطان* sözleri varsa da, bu da yine Ebu Saide aittir.

Bakır ve sair madenler üzerine gümüş ve altın kakma san'ati Şarkta eriştiği yüksekliğe hiç bir memleket gelememiştir. Konya kazanı da işte bu itibarla bu işlerin en nefislerindedir.

Kakmalı eski bakırların asıl menşei olarak Musulu kabul ederler. Çünkü yukarı Mezopotamyada pek çok bakır madenleri de vardır. Hattâ bir kaç mühim bakır evani yazılarında Musulda hükümet eden Atabeylerin ve Musullu ustaların adları görülmektedir. Biz zannediyoruz ki bu san'at Musula Asyadan gelmiştir.

Bu bakırcılık san'ati sonradan Musuldan İrana, Anadoluya, Suriyeye ve Mısır yayıldığına ihtimal verilmektedir. Fakat bu bapta muayyen ve doğru bir fikir hâsıl etmek için daha birçok adlı veya tarihli parçaların bulunmasını beklemek lâzımdır. Şimdiki halde üzerlerinde ad ve tarih olmıyanların menşeleri ancak işlerine göre ve mukayese ile tayin edilmektedir ki çok meşkûk neticeler verir.

Hiç şüphe yok ki burada bahsettiğimiz Nisan Tası Musul işlerinin en güzellerindedir; ve üzerinde Ebu Said Bahâdir Hanın adının bulunmasıyla zamanı da belli olduğundan bu eşsiz esere ayrı bir ehemmiyet verilmiş olur.

Ebu Said Bahâdir Han İslâm tarihinin büyük simalarından biridir. İranda 1256 (654) de Hulagûnun kurduğu ve İlhanlar denilen İran Mogollarının sonu sayılır; çünkü Ebu Saidin 1335 (737) de ölmesiyle bu silsilede artık erkek evlât

bulunmadığından İlhanlar devleti sönmüştür. Gerçi bunlara uzaktan akrabalığı olanlardan bir ikisi daha, hattâ Ebu Saidin Kızkardeşi Satı Hatun, kısa kısa müddetle hükümet etmeğe çalışmışlarsa da mütemadi çıkmakta olan isyanlardan dolayı 1344 (744) de memleketleri başka ellere geçmiştir. Ebu Said İranda Veramin'deki Ulu Camiin ve sair bazı anıtların yapıcısıdır. Anadoluda İlhanların hakimiyetine işaret olarak Samsunda 723 tarihli Ebu Said adına bir cami kitabesi olduğu gibi, Niğdede, önce Sonkurbey camiiinde iken sonra «Dış Cami» adındaki bir Osmanlı binasına naklolunan ve ehemmiyetli bir anıt sayılan ağaç Mîmber de Sultan Ebu Saidin adını taşır. Bunlardan Başka Doktor P. Wittek'in neşrettiği Ankaradaki adsız ve tarihsiz bir İlhanî kitabesi, hakikaten müellifin dediği gibi, 730 dan biraz önceye ait ise, o da Ebu Sait zamanına girer [1]. Daha Ebu Saidin sağlığında ve 1323 (728) yılında Anadoluda türeyen Alâeddin Ertena adındaki bir Bayın İlhanilerin valisi olmak üzere istiklâlini ilân ederek Sultan unvanını almış ve sikke de kesmişti. Fakat 1381 (783) te Ertena oğullarının yerine Srvas Sultanı Kadı Bürhanettin Ahmet geçmişse de, bunun da Akkoyunlu Kara Osman ile 1398 (801) de yaptığı bir savaşta telef olması üzerine, Anadoluda kuvveti artmakta olan Yıldırım Beyazıt bu memleketlere sahip olmuştur.

Burada tarif ettiğimiz kazanın ne vakittenberi Mevlâna türbesinde bulunduğu ve kimin tarafından oraya gönderildiğine dair hiçbir malûmat bulamadık. Gerçi bunun Ebu Said tarafından Musulda yaptırılarak tekkeye armağan edildiği hakkında bazı rivayetler varsa da, buna hiç ihtimal verilmez; çünkü kapağındaki arapça beyitlerden de anlaşıldığı üzere içki konmak için yapılmış bir kaptır ki Ebu Saidin kilerine mahsustu. Etrafındaki resimler de içki âlemini tasvir etmektedir. Halbuki pek mukaddes tutulmakta olan Mevlâna türbesine Ebu Sait böyle bir şeyi gönderemezdi. Bu ancak ismini bilmediğimiz bir zat tarafından elde edilerek, pak parlak ve kıymetli bir eser olması itibarile, sonraları oraya takdim ve vakfedilmiş olduğu çok muhtemeldir.

[1] Türk Hukuk ve İktisat Tarihi mecmuasında Wittekin makalesi (1931) Cilt I, S. 162 - 164.